

Олег Разиграєв (м. Луцьк)

Українці в Березі Картузькій у 1934 р.: чисельність та режим утримання¹

Стаття присвячена перебуванню українців у, створеному в 1934 р. на теренах Поліського воєводства Польської держави, таборі «Берега Картузька». Цей заклад було утворено з метою нейтралізації та залякування як опозиційних до офіційної влади політичних сил, так і окремих осіб. Значну частину в'язнів досліджуваного карального закладу становили українці, які почали прибувати в Березу Картузьку вже в першій половині липня 1934 р. Це були члени ОУН, її симпатика, а також патріотично налаштовані особи. В'язні-українці становили в таборі окрему групу, члени якої характеризувались належним рівнем освіти та високою національною свідомістю. Берега Картузька не виконала тих завдань, які поклались на неї властями. Більшість українських націоналістів після звільнення повертались до антипольської діяльності. Водночас, табір став одним із символів авторитарного режиму Польщі 1930-х років.

Ключові слова: Берега Картузька, в'язень, Волинь, Східна Галичина.

Oleh Razyhrayev

Ukrainians in Bereza Kartuska in 1934

The article is devoted to the presence of Ukrainians in the camp in the Bereza Kartuska, created in 1934 in the Polesie Voivodship of the Polish. It was located in the former Russian imperial military barracks. This institution was formed to neutralize and intimidate political forces and individuals as opposition to the official authority. The prisoners were held there not by the court decision, but according to the will of the representatives of the state administration. In addition, prisoners were subjected to psychological and physical suffering, forced into work. The funds allocated by the state for the maintenance of prisoners in other penitential institutions of Poland were higher than intended for persons who were in Bereza Kartuska. The food for the prisoners was extremely poor. Creation of a camp in the Bereza Kartuska caused a sharp critique of part of society, including the Polish politics.

A significant proportion of the prisoners of the investigated criminal institution were Ukrainians, who began to arrive in the Bereza Kartuska in the first half of July 1934. They were members of the OUN, its sympathizers and patriotic-minded people. Ukrainian prisoners were a separate group in the camp, whose members were characterized by a proper level of education and a high national consciousness. Among the prisoners of the "ukrainian group" who were in the Bereza Kartuska in 1934, it is possible to distinguish: R. Shukhevych, T. Borovets, D. Grytsay, Y. Starukh, V. Timchii, V. Vavruk, G. Klymiv, V. Fedak, V. Ohrimovych, D. Valko, M. Goloyad, Y. Gorobov, O. Kuts, R. Lopachak, M. Laska, D. Nikita, I. Mitring, M. Opryshko, J. Pavlyshyn, F. Panas, M. Paraponiak, V. Baran, A. Danchevsky, G. Demchina, I. Krysko, V. Rogovsky, and others.

Bereza Kartuska did not fulfill the tasks relied on it by authorities. Most Ukrainian nationalists returned to anti-Polish activities after release. At the same time, the camp became one of the symbols of the authoritarian regime of Poland 1930s.

Key words: Bereza Kartuska, prisoner, Volyn, Eastern Galicia.

В результаті поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., Волинь та Східна Галичина між двома світовими війнами перебували у складі нововідродженої польської держави – Другої Речі Посполи-

тої. Волинь офіційно відійшла до складу Польщі на підставі Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р.,² а Східна Галичина за рішенням Ради Послів Антанти від 14 березня 1923 р.³ На теренах цих земель було утворено чотири

¹ Підготовку статті уможливила дотація Канадського інституту українських студій з Вічного фонду ім. Олександра і Галини Кулагиних.

² Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polski (dalej: DzU RP), 1921, № 49, poz. 300, s. 814–867.

³ Uznanie wschodnich granic Polski // Republika, 1923, № 68, 15 marca, s. 1; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), zesp. 403 (WSP), sygn. 244, s. 1–16; Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп.1, спр.168, арк. 4–5, 13, 16.

воєводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське та Волинське. Перші три адміністративні одиниці постали на підставі закону від 3 грудня 1920 р. щодо тимчасової організації адміністрації II інстанції (воєводств)⁴. Натомість, Волинське воєводство було утворене на основі закону від 4 лютого 1921 р. й становило одну з найбільших адміністративних одиниць Польської держави⁵.

Західноукраїнські землі характеризувалися слабким соціально-економічним розвитком, водночас маючи специфічну національну та релігійну структуру. Не сприяла налагодженню взаємин між поляками та представниками національних меншин, перш за все українцями, національна політика, яка проводилася польськими урядами у досліджуваній період й мала чимало прорахунків та недоліків. Як зазначає вітчизняний дослідник Я. Грицак: «Результатом такої політики стало тотальне відчуження українців від Польської держави. Замість того, щоб наблизити українців до себе, наочно показати переваги демократії і спонукати до активної творчої ролі у державному житті, польський уряд застосовував постійні репресії»⁶. Знаний політик міжвоєнної Польщі, однодумець Ю. Пілсудського, один з діячів прометеїзму та прихильник польсько-українського порозуміння Т. Голувко зазначав, що «Східні воєводства і Східна Галичина були віддані... безпорадній та недосвідченій бюрократії, яка сперла свою владу на конфіскацію газет, розпуск товариств, гальмування культурного, політичного та соціального життя українців та білорусів – словом, фактична влада потрапила до рук поліції та прокурорів. Бездумна політика щодо українців та білорусів

штовхала Польщу у прірву, бо мільйонні маси... починали ненавидіти не лише безглузду та брутальну бюрократію, а й саму польську державність»⁷.

Реакцією частини українства на відсутність власної держави стало створення в 1929 р. Організації українських націоналістів (ОУН), головна мета якої полягала у встановленні незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території. Згідно з програмою ОУН, західноукраїнські землі мали стати інтегральною частиною створеної у майбутньому української держави. На думку історика Я. Грицака «Націоналізм зріс на почутті постійного національного приниження та природного інстинкту національного самозбереження»⁸. Разом з тим, польський історик Р. Висоцький вважає, що підтримка ОУН серед населення була пов'язана із зростанням національної свідомості українців⁹. Практична діяльність ОУН загрожувала територіальній цілісності Другої Речі Посполитої, кваліфікувалась польською владою як «антидержавний» та «терористичний» рух.

Ббивство Міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої Б. Перацького¹⁰ оунівцем Г. Матейком 15 червня 1934 р. сприяло активізації репресивної діяльності органів безпеки щодо ОУН. Через два дні на теренах Поліського воєводства було створено табір для політичних в'язнів в Березі Картузькій¹¹. Функціонування зазначеного карального закладу залишається маловивченим питанням у вітчизняній історіографії. Відтак, мета запропонованої розвідки полягає у висвітленні перебування українців у таборі в перший рік його існування.

⁴ Ustawa z 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy // DzU RP, 1920, № 117, poz. 768, s. 2064–2065.

⁵ Ustawa z 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze 12 października 1920 r. // DzU RP, 1921, № 16, poz. 93, s. 216–217.

⁶ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – Київ, 2000. – С. 191.

⁷ Holówko T. Metody i drogi sanacji stosunków we wschodniej Galicji i województwach wschodnich (1926) // Nie jesteśmy Ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów / Pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak. – Wrocław, 2008. – S. 103.

⁸ Грицак Я. Вказана праця. – С. 194.

⁹ Wysocki R. Komuniści versus nacjonałiści. Konfrontacja i walka o wpływy pomiędzy Komunistyczną Partią Ukrainy Zachodniej a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach trzydziestych XX wieku // «Rocznik Chełmski». – 2007. – № 11. – S. 198.

¹⁰ APL, zesp. 403 (WO), sygn. 24, s. 1–14.

Повертаючись до замаху на Міністра внутрішніх справ міжвоєнної Польщі, слід зазначити, що згідно відомостей польських спецслужб рішення про фізичну ліквідацію Б. Перацького було прийнято ОУН наприкінці 1930 р. у Празі¹². Згаданий вище атентат варто зарахувати до грубих недоліків діяльності польських цивільних спецслужб (політичної поліції), адже більш ніж за півроку до замаху військова розвідка передала правоохоронцям документи з т.зв. «Архіву Сеника», який був вилучений в Празі й містив відомості щодо підпільної діяльності ОУН, в т.ч. й про запланований захват на Міністра внутрішніх справ. Натомість, як зазначає польський історик Р. Літвінський, перед замахом поліція не ознайомилася з цими матеріалами. «У слідчій службі немає ні русинів (українців – О.Р.), ні поляків, які вміють (читати – О.Р.) по-руськи (українською – О.Р.). Не дивно, що не було кому прочитати документи про підготовку замаху на Перацького... у смерті Перацького винна поліція... присланий з Чехословаччини «Архів Сеника» близько року перебував у розпорядженні МВС...», – занотував у власному щоденнику керівник державної поліції Польщі К. Заморський¹³. Після вбивства Б. Перацького поліція провела ретельне слідство, внаслідок якого було заарештовано близько восьми сотень осіб, в том у числі керівництво ОУН¹⁴.

Як уже зазначалося вище, «Берега Картузька» постала відповідно до розпорядження президента Польщі І. Мосціцького «Щодо осіб, які загрожують безпеці, спокою та громадському

порядку» від 17 червня 1934 р. У статті 1 цього розпорядження вказувалося, що «особи, діяльність або поведінка яких дозволяє припустити, що з їхньої сторони існує загроза порушення безпеки, спокою або громадського порядку можуть бути затримані та поміщені в місця відособлення, не призначені для засуджених за злочини або заарештованих осіб». Правом видавати розпорядження щодо затримання особи і скерування її до місця відособлення, згідно статті 2, був наділений представник загальної адміністрації. Натомість виконавчу функцію тут здійснював слідчий суддя. Термін так званого «відособлення», відповідно до статті 4, становив 3 місяці з можливістю продовження на аналогічний період. Окрім того, ув'язнені особи могли виконувати визначену роботу¹⁵. Таким чином, на практиці правом скерування до табору «небезпечних» для держави осіб (без рішення суду – О.Р.) була наділена адміністративна влада в особі старост та воевод¹⁶.

Табір для політичних в'язнів у Березі Картузькій (нині – м. Береза Брестської області Республіки Білорусь) було відкрито 5 липня 1934 р. Він розташувався в приміщеннях колишніх російських імперських військових казарм. Першим очільником табору був підінспектор поліції Б. Греффнер з Сілезького воеводства, якого в грудні того ж року змінив підінспектор Львівського воеводського управління державної поліції Ю. Камалія¹⁷. Натомість, політично-організаційний контроль здійснював тогочасний поліський воевода полковник В. Костек-Бернадський¹⁸.

¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu // DzU RP, 1934, № 50, poz. 473.

¹² *Посівнич М.* Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках. – Львів, 2010. – С. 164.

¹³ Цитат. за: *Litwiński R.* Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej // *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej.* – 2010. – № 12 (121). – S. 87. Див також: *Zamorski K.* Dzienniki (1930–1938) / Oprac. nauk. R. Litwiński, M. Sioma. Warszawa, 2011. – S. 351–354.

¹⁴ *Мотука Г.* Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. – К., 2013. – С. 20.

¹⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu // DzU RP, 1934, № 50, poz. 473.

¹⁶ В загальнопольському контексті, контроль за підтриманням громадської та державної безпеки був одним із основних завдань керівника повіту та спеціального відділу староства. Старостські управління виконували важливу функцію щодо збору різного роду інформації, якою згодом послуговувалися відділи безпеки (з 1934 р. – суспільно-політичні відділи) воеводських управлінь та центральне управління МВС. Насамперед, старости здійснювали нагляд за діяльністю політичних та громадських організацій, пресою, громадськими заходами, що мали місце на території повіту, тощо. Див.: *Mierzwa J.* Starostowie Polski międzywojennej: Portret zbiorowy. – Kraków, 2012. – S. 413–426.

¹⁷ Діло. – 1934. – Ч. 329. – 7 грудня. – С. 1.

¹⁸ *Śleszyński W.* Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939. – Białystok, 2003. – S. 18; *Cichoracki P.* Droga ku anatemie. Waclaw Kostek-Bernacki (1884–1957). – Warszawa, 2009. – S. 337–353.

У контексті вивчення історії зазначеного карного закладу виникає важливе питання дефініції табору. Чи можна вважати Березу Картузьку концентраційним табором? Слід зазначити, що термін «концтабір» щодо згадуваного закладу використовувався комуністами як у міжвоєнній Польщі, так і після Другої світової війни. Вітчизняна радянська та сучасна історіографія теж окреслюють Березу Картузьку як концентраційний табір¹⁹. Зокрема, історик та філософ П. Кралюк зазначає: «У табірній епопеї українства Береза Картузька займає, як на мене, особливе місце. Хоча б через те, що цей концтабір призначався переважно для свідомих українців. А по-друге, він існував в умовах держави, яку аж ніяк тоталітарною не назвеш. II Річ Посполита була «помірно» демократичною країною. Тут існували відносно вільні вибори (на відміну від СРСР чи фашистської Німеччини), за владу змагалися різні політичні партії, функціонували громадські організації, була преса – хай навіть цензурована (але ж виходили опозиційні видання!). Однак за своєю суттю Береза Картузька не дуже різнилася від радянських та фашистських концтаборів. Тут тримали людей, «політично незручних» для держави. Причому в Березі їх тримали без судового рішення»²⁰.

Знаний західний історик, фахівець із східноєвропейської тематики, професор Єльського університету Т. Снайдер теж кваліфікує цей пенітенціарний заклад як «концтабір»²¹. Натомість, сучасна польська історіографія здебільшого уникає цього терміну й послуговується дефініцією «місце відособлення»²². На думку автора запропонованої розвідки термін «концтабір» щодо Берези Картузької видається слушним, позаяк в'язні там утримувалися не за рішенням суду, а згідно волі представників державної адміністрації. Окрім того, ув'язнені зазнавали психологічних та фізичних страждань, примусово залучалися

до праці. Разом з тим, заради справедливості варто додати, що недоречно порівнювати (або ототожнювати) Березу Картузьку з нацистськими концентраційними таборами смерті або радянськими таборами ГУЛАГу тощо.

Один із тогочасних польських репортерів так писав про початки функціонування Берези Картузької: «У віддалі кілометра від Берези Картузької працював на шосі гурт людей. Як виявилося, були це відокремлені в таборі, яких вживають до примусової праці. Обабіч шоси яких 70 людей з лопатами й молотками працювало при її напрямі. Пильнує їх подвійний кордон поліцаїв. Крім цього обабіч шоси є ще й поліцаї на конях. Бараки, в яких мешкають в'язні, знаходяться у віддалі 400 м від Берези. Довкола неї тягнуться державні ліси, дуже небезпечні, бо можна в них втопитися. Фізична праця в таборі триває 12 годин денно. Крім того 2 години призначені на держ[авно]-сусп[ільне] виховання. ... Службу в таборі виконує 300 поліцаїв, здебільша з поліцейської школи в Жирардові. Високу кількість поліцаїв вияснюють труднощами встерегти в'язнів та сподіванням більшої їх кількості»²³.

14 липня 1934 р. газета «Діло» інформувала своїх читачів про опублікування двох розпоряджень поліського воєводи В. Костека-Бернадського в справі Берези Картузької. Першим заборонялося неуповноваженим особам перетинати лінію позначену дротами, які розміщувалися перед табірним парканом; фотографувати табір та контактувати з ув'язненими. У другому розпорядженні додатково застерігалось від намагання налагодити будь-які взаємини з в'язнями без відома адміністрації табору, а також сприяти втечі невільників²⁴. Пізніше знаний громадський та церковний діяч Холмщини, посол до сейму у 1922–1928 рр. С. Любарський в поемі «Береза Картузька» напише: «...До Берези Картузької везуть. Нещадно катуючи всіх б'ють... Обмотана

¹⁹ Прилуцький В.І. Береза Картузька // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2003. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Bereza_Kartuzka

²⁰ Кралюк П. Береза Картузька: чорні уроки історії // День. – 2010. – № 182. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bereza-kartuzka>

²¹ Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. – Київ, 2012. – С. 204.

²² Śleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939. – Białystok, 2003; Polt I. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939. – Toruń, 2003.

²³ Діло. – 1934. – Ч. 184. – 15 липня. – С. 6.

²⁴ Діло. – 1934. – Ч. 183. – 14 липня. – С. 1.

вся Береза дротом була... На чотирьох вуглах кулемети стояли. При них звсіди кати вартували. Навколо Берези 2-х метровий паркан стояв. Від людського ока все і всіх ховав...»²⁵.

Згідно даних польського історика В. Шлешинського, перші в'язні – переважно члени ОУН та польського Національно-радикального табору прибули до «місця відособлення» вже 8 липня того ж року²⁶. В'язень табору В.П. Павук у своїх спогадах зазначав, що перша група в'язнів із Східної Галичини походила з Львівського воєводства, згодом до неї почергово долучилися особи зі Станіславського та Тернопільського воєводств²⁷. Відома галицька газета «Діло» 12 липня 1934 р. на своїх шпальтах інформувала, що найближчими днями до табору скерують понад 200 заарештованих, в тому числі близько 130 осіб української національності, близько 40 членів Національно-радикального табору та близько 40 комуністів²⁸. Вже 18 липня того ж року ця ж газета повідомляла про утримання в Березі Картузькій 200-от осіб, більшість з яких становили українці²⁹. Зазначену інформацію підтверджує й в'язень табору В. Макар, який прибув сюди 9 липня 1934 р. У своїх спогадах він зазначає, що в середині місяця в Березі Картузькій налічувалося понад 200 осіб³⁰. 29 липня на сторінках львівської газети «Земля і воля» з'явилась замітка наступного змісту: «Вивозят дальше до Берези Картузької по більшій частині молодих українських боєвиків зі східної Галичини»³¹.

Вищезгадуваний В. Макар поділяє в'язнів Берези Картузької на три групи: польську (польські крайні праві), українську (члени ОУН та їхні симпатичні), комуністичну (в національному плані складалась з євреїв, українців, білорусів та поляків)³². Серед в'язнів «української групи», які перебували в Березі Картузькій в 1934 р. й загадуються у спогадах В. Макара, можна вио-

кремити Р. Шухевича, Д. Грицяя, Я. Старуха, В. Тимчія, В. Ваврука, Г. Кліміву, В. Федака, В. Охримовича, Д. Валька (фото 1-2), М. Голояда, Я. Горобового, О. Куца, Р. Лопачака, М. Ласку, Д. Микиту, І. Мітрінга, М. Опришка, Й. Павлишина, Ф. Панаса, М. Парापояка, В. Барана, А. Данчевського, Г. Демчину, І. Криська, В. Роговського та ін.³³

Так, один з найбільш знаних діячів українського націоналістичного підпілля Р. Шухевич розпочав відбувати покарання в Березі Картузькій 8 липня 1934 р. В його обліковому аркуші вказувалося: «Видатний і активний член ОУН, неодноразово був затриманий за звинуваченням

Nr. II. 7. 89.

Odpis 2

Arkusz ewidencyjny.

Nazwisko: WALKO Imię: ROMAN

Pseudonim (przezwiśko, fałszywe nazw.):

Ur. dnia 20.II. 1909 r. w Staniśławów pow. Staniśławów

Ostatnio zamiesz. w Staniśławów pow. Staniśławów

Imię ojca i matki Stanisław Wojcicki narodowość ukraińska – wyznanie gr.-kat.

Wykształcenie i kl. pomieszczenie zawód krawiec.

Wartość moralna

Sfera działalności politycznej, społecznej, gospodarczej organizacja i stowarzyszenie ukraińskie

podjętych o działalność na rzecz OUN.

Późniejsze zmiany adresu

RYSOPIS:

Wzrost: 175 cm.

Twarz: owalny - owalowa.

Oczy: niebiesko-brzoza.

Usta: średnie.

Nos: duży, prosty.

Włosy: blond, gęste.

Znaki szczególne: blizna na przedramieniu prawej ręki.

Podpis: Roman Shukhewych
Kierownik Wydziału śledczego

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України), ф. 4465, оп.1, спр. 592, арк. 1-6.

²⁶ Śleszyński W. Вказана праця. – С. 29.

²⁷ Павук В.-П. Польський концентраційний табір Береза Картузька // Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. / Ред. І. Пеленська, К. Бабяк. – Т.1. – Нью-Йорк, 1990. – С. 254.

²⁸ Діло. – 1934. – Ч. 181. – 12 липня. – С. 6.

²⁹ Діло. – 1934. – Ч. 187. – 18 липня. – С. 7.

³⁰ Макар В. Береза Картузька (Спомини з 1934–1935 рр.). – Торонто, 1956. – С. 25.

³¹ «Земля і воля». – 1934. – Ч.28 (329). – 29 липня. – С. 6.

³² Макар В. Береза Картузька (Спомини з 1934–1935 рр.)... – С. 76, 89, 119.

³³ Там само. – С. 119–121.

у діяльності на користь нелегальної УВО і в справі нападу на поштове відділення в Городку Ягеллонському, однак був звільнений за браком доказів»³⁴. Цього ж дня в Березі Картузькій ув'язнили члена ОУН та учасника «антишкільної» акції на Станіславівщині Д. Валька³⁵. 9 липня прибув до табору мешканець с. Поздимир Сокальського повіту В. Баран. В обґрунтуванні щодо скерування до Берези Картузької, яке було підписано Львівським воєводою, зазначалося, що В. Баран був членом ОУН, неодноразово затримувався за протидержавну діяльність, переховував зброю та ін.³⁶ 11 липня в Березі Картузькій було ув'язнено активного учасника націоналістичного підпілля, одного з організаторів Пласту в Луцькій гімназії, повітового провідника ОУН Луччини упродовж 1934 р. О. Куца³⁷. 12 липня розпочав відбувати покарання в таборі знаний діяч українського національно-визвольного руху, засновник «Поліської Січі» Т. Боровець. В його обліковому аркуші зазначалося: «Діяч ОУН з пропозиції Крайової Екзекутиви в 1933 р., намагається створити у Рівному українське націоналістичне видавництво; здійснює діяльність щодо створення нових осередків ОУН; організатор антишкільної та саботажної акції...»³⁸. Аналізуючи перебування українських націоналістів в Березі Картузькій, польський історик І. Політ, зазначає, що майже усі оунівці мали досить добру освіту (вищу або гімназійну), національну свідомість, відтак їхнє перебування в таборі в більшості не приносило для польської влади очікуваного результату³⁹.

В середині липня 1934 р. до Берези Картузької було скеровано трьох студентів з Рогатина: Л. Прокоповича, І. Оштика та В. Шмігліа⁴⁰. Щоденний пресовий бюлетень «Українські

відомості», що виходив на правах рукопису у Варшаві, 25 липня повідомляв про вивезення до табору наступних українців: Г. Демчину (повітовий практикант «Союзу Кооперативів» у Жовкві), О. Скропку (студент із с. Звертів Жовківського повіту), І. Дмуховського (с. Сулимів Жовківського повіту), С. Совика (житель Рави-Руської, член «Просвіти»), О. Богачевського (інженер з Рави-Руської), П. Генгала (Перемишль), І. Поуха (мешканець с. Бушковичі, Перемишльський повіт), Д. Микиту (мешканець с. Коровники, Перемишльський повіт), В. Федака (місцевість Вільча, Перемишльського повіту)⁴¹. 1 вересня газета «Діло» повідомляла про ув'язнення в таборі 20 українців з Волині, зокрема В. Тучака (Дубенщина); З. Дроздюка та Дзюмюка (Луччина), Є. Сервентника, Г. Янкевича, Данилюка (Рівненщина); О. Кудру, Ю. Кудру, Г. Баса (Костопільщина) та ін.⁴² Наприкінці літа – на початку осені 1934 до Берези Картузької було скеровано двох мешканців Калущини – директора Повітового союзу кооперативів П. Миговича та голову філії товариства «Просвіта» І. Короля. 1 жовтня у Березі Картузькій ув'язнили студента Львівської політехніки Б. Шерстила та двох мешканців с. Сулимів Жовківського повіту В. і С. Сушко⁴³. Загалом станом на жовтень 1934 р. в таборі перебувало 390 в'язнів⁴⁴.

Скеровані особи транспортувалися до табору переважно залізницею під конвоєм поліції. Умови, які панували в таборі були покликані зламати в'язня психологічно та фізично. «Знайомство» із карним закладом починалося з відвідування канцелярії, речової камери схову та складу. Далі – два або три тижні в'язень перебував у спеціальному приміщенні для новоприбулих, яке характеризувалося відсутністю меблів, обігріву (в зимову пору року температура

³⁴ Государственный архив Брестской области (далее: ГАБО), ф. 98, оп. 3, д. 2668, л. 1.

³⁵ Там само, д. 17, л. 1.

³⁶ Там само, д. 8, л. 1, 4.

³⁷ Там само, д. 1276, л. 1; Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 3578, арк. 1–8.

³⁸ Там само, д. 214, л. 1.

³⁹ *Polit I.* Вказана праця. – С. 118–119.

⁴⁰ Діло. – 1934. – Ч. 213. – 13 серпня. – С. 1.

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 148, арк. 153.

⁴² Діло. – 1934. – Ч. 232. – 1 вересня. – С. 1.

⁴³ Діло. – 1934. – Ч. 266. – 5 жовтня. – С. 1.

⁴⁴ *Śleszyński W.* Вказана праця. – S. 84.

становила менше нуля градусів), частим поливанням бетонної підлоги водою на якій в'язні спали без будь-якого накриття. Упродовж дня ув'язнені повинні були виконувати фізичні вправи або стояти в камері обличчям до стіни, до них нерідко застосовували засоби психологічного тиску та фізичні побиття. Після «адаптаційного» періоду в'язні скеровувалися до камер загального характеру, де перебувала решта в'язнів⁴⁵.

В'язень зі Стрийщини В.П. Павук згадував: «...Опинились ми на станції Блудень. Звідси, скованих по 4-х, допроваджено пішки – 6 км – до «концентраку». На брамі «перейняла» нас концентраційна поліція, заводячи до поліційного бльоку. Розміщено по 4-ох різних кімнатах на партері, зревідовано до нага, переестровано й надано порядкові числа «арештованого». Ми перестали бути людьми від того часу, а стали «номерами», які прикріплено не лише до верхнього одіння (велике число на полотні, ношене на плечах і менше на лівому рукаві), але й до сінника, їдунки і ложки. ...Нас заведено до арештантського бльоку... Доливка була цеметова, вікна забиті дошками з прорізом 15 см, без ніякої обстановки. ...Вже були сніги, стужа, шалені вітри, як новий «ремонт» (так називали свіжоприбулих), ізолюваний два тижні від усіх..., вигнано на ранню збірку для перевірки числа, розподілу на «команди» праці. Названі були вже одягнені в березівську уніформу і в дерев'яних «трепах» на ногах...»⁴⁶.

День у Березі Картузькій розпочинався о 4 годині ранку з пробудження в'язнів та виконання ними гігієнічних процедур та прибирання. Далі – 30 хвилин на сніданок та миття посуду;

о 5 годині – збірка та рапорт; з 6 до 18 години тривала праця в'язнів з двогодинною перервою на обід та миття посуду (з 12 до 14 години). Після робочого дня одна година відводилася на вечерю та миття посуду (з 18 до 19 години). З 19.30 – «нічна тиша»⁴⁷.

Раціон харчування в'язнів був надзвичайно бідним⁴⁸. Більш детальний перелік продуктів, які входили до тижневого меню знаходимо на шпальтах часописів «Діло» від 30 липня та «Земля і воля» від 5 серпня 1934 р., зокрема на 7 днів в'язням належало 2,8 кг хліба, 7 кг картоплі, 350 г борошна, 245 г жиру, 100 г м'яса, 175 г гороху, 350 г купи, 1 кг моркви, 500 г буряка, 70 г цукру, 300 г капусти, 150 г сиру, 120 г «сушенини», 175 г солі та 7 г чаю⁴⁹. Натомість в другій половині вересня 1934 р. преса повідомляла про наступне меню для в'язнів Берези Картузької: чорна кава і хліб на сніданок; каша, горох і солонина на обід та вечерю⁵⁰. В'язень Берези Картузької Т. Бульба-Боровець згадував наступний раціон харчування: «...вранці півлітра води-кави, на обід – три чверті літра ріденького супу, на вечерю – три чверті літра води-супу та 400 грам тухлого, липкого, як земля, чорного хліба. Цей хліб і був одинокою поживою.»⁵¹.

Кошти, які виділялися державою на утримання в'язнів у інших пенітенціарних закладах Польщі були більшими, ніж призначені для осіб, котрі перебували у Березі Картузькій⁵². Відповідно до табірної розпорядку, на потреби ув'язнених дозволялося надсилати поштою посилки з продуктами та одягом⁵³. Натомість, надсилати пресу та книги, а також відвідувати інтернованих заборонялося⁵⁴. Адміністрація

⁴⁵ Śleszyński W. Вказана праця. – S. 29–33. Див. також. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), zesp. 1306 (były 180). Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela, sygn. 180/1, t.4, s.1.

⁴⁶ Павук В.-П. Вказана праця. – С. 253–255.

⁴⁷ За тебе, Україно... / Українські патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в документах Державного архіву Брестської області / [О. Ільїн, П. Мазур, А. Гудима, С. Шандрюк]. – Вид. 2-е. – Тернопіль, 2014. – С. 13.

⁴⁸ AAN, zesp. 1306 (były 180). Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela, sygn. 180/1, t.4, s.1.

⁴⁹ Діло. – 1934. – Ч. 199. – 30 липня. – С. 3; Земля і воля. – 1934. – Ч. 29 (330). – 5 серпня. – С.6.

⁵⁰ Діло. – 1934. – Ч. 254. – 23 вересня. – С. 1.

⁵¹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. – Київ – Торонто – Нью-Йорк, 1996. – С. 33.

⁵² AAN, zesp. 1306 (były 180). Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela, sygn. 180/1, t.4, s.1.

⁵³ Діло. – 1934. – Ч. 187. – 18 липня. – С. 5.

⁵⁴ Там само. – С. 7.

в'язниці не завжди приймала харчові посилки, більше того, навіть не надаючи пояснень відправнику⁵⁵.

Станом на кінець 1934 р. побутові умови в'язнів не змінилися. «В таборі обов'язує той сам строгий режим, при чому карається за найдрібніші провини. Інтерновані працюють кожного дня на публичних роботах, як нпр. при на праві доріг, нівеляції терену і т.п. Удержують кореспонденцію з родинами, але дуже ляко нічну. Вільно їм приймати пачки з одіжю. Після візити в таборі нач. Кавецького з міністерства справедливості (юстиції – О.Р.) в'язням при знано додаткові порції хліба по 200 гр. на особу» – повідомляло галицьке «Діло» 26 груд ня⁵⁶. «На думку тих, що пізніше побували в інших концтаборах, Береза була найважчим. Це тому, що при відносно невеликому числі в'язнів було більше поліції, головно випускників Полі ційної школи під Варшавою. Режим дозволяв на побої, травлення собаками, знущання з боку кінної поліції при виснажуючій праці й голоду ванні» – писав у своїх спогадах в'язень табору В.П. Павук⁵⁷.

Серед видів робіт, які виконували в'язні Берези Картузької впродовж літа-осені 1934 р., вже згадуваний В. Макар виділяє: «поглиб лення ровів і підсипання валів попід парканом довкола цілого табору; покарболінування ці лого паркану, високого на 3 метри і загальної довжини біля чотири кілометри; збудування доріг довкола будинків, вибукування камін ням площ перед поліційною вартівнею і в'яз ничною кухнею та підстінних смуг довкруги бльоків; викопання великої саджавки біля по ліційного будинку; розбирання звалищ і фун даментів старих будівель; визбирування на цілій площі й намотування звоїв колючого дроту; корчування старих дерев і насаджуван ня нових; засипування ямок і загальне вирів нювання площі; викопування бараболі та іншої

городини, засадженої ще перед відкриттям табору...»⁵⁸.

Порушення табірної дисципліни тягло за собою різного роду санкції. Так, Т. Бульба-Бор овець упродовж ув'язнення в Березі Картузь кій (12 липня 1934 р. – 1 березня 1935 р.) мав 4 покарання, зокрема позбавлення права одерж ання продуктових посилок на 4 тижні (за шумні розмови під час «шикування»); 2 дні ув'яз нення «з твердим ліжком і постом на другий день» (за те, що «йшов вільно після команди «бігом»); 7 днів карцеру з позбавленням права листуватися з родичами на весь час ув'язнення (за невиконання наказів ескорту). Щодо остан нього покарання у відповідній постанові за підписом коменданта табору Ю. Камалю було записано: «10.02.1935 р. поданий рапорт на за арештованого Боровця Тараса за умисну повіль ність в роботі – а саме 7.02. ц[ього] р[оку] при вивезенні снігу, в супроводі постового Владис лава Оливки і за не виконання наказів цього ж постового з визиваючою неповагою. За цей не припустимий вчинок накладено арешт на Бо ровця Тараса у вигляді одиночного карцеру на 7 днів з твердим ліжком і постом в їжі на пер ший, третій, п'ятий і сьомий день, а також поз бавленням права листування на весь час ув'яз нення»⁵⁹. Д. Валько та Р. Шухевич за період перебування в таборі мали по три покарання,⁶⁰ в'язень О. Куц був покараний одним дисциплі нарним стягненням тощо⁶¹.

Складовим елементом щоденного життя в'язня Берези Картузької було задоволення ре лігійних потреб. Так, щонеділі в таборі відправ лялось богослужіння у римо-католицькій тра диції. За потреби проводилася сповідь. Згодом, з огляду на значну кількість українців, адмініс трацією табору було дозволене проведення бо гослужіння в греко-католицькому обряді. 19 ве ресня, відповідно до дозволу властей до досліджуваного табору, в якості капелана було

⁵⁵ Діло. – 1934. – Ч. 191. – 22 липня. – С. 1.

⁵⁶ Діло. – 1934. – Ч. 348. – 26 грудня. – С. 1.

⁵⁷ Павук В.-П. Вказана праця. – С. 255.

⁵⁸ Макар В. Вказана праця. – С. 42–43.

⁵⁹ За тебе, Україно... / Українські патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в документах Державного архіву Брестської області... – С. 58.

⁶⁰ Там само. – С. 58, 389.

⁶¹ Там само. – С. 206.

скеровано о. д-ра О. Кладочного⁶². Наприкінці грудня О. Кладочний виїхав зі Львова до табору з черговою капеланською місією⁶³. Особи православного та іудейського віровизнання, а також комуністи звільнялись від обов'язкової участі в богослужінні⁶⁴.

В'язні Берези Картузької мали право на обмежене та цензуроване листування з родиною, однак, лише польською мовою. Писати листи дозволялося тільки в неділю. Втіхою для в'язня було отримати звістку від рідних. Так, 21 листопада 1934 р. мешканка містечка Кременця Волинського воєводства Віра Бжеська надіслала листа своєму чоловікові Роману, який з 15 липня відбував покарання за приналежність до ОУН: «Коханий Ром! Я здорова і тато теж, хоч не зовсім. Працюю зараз в кооперативі. Дрібні борги я виплатила, почну виплачувати найбільші. Твоя кімната виглядає гарно, пофарбувала вікна і підлогу, так, як хотіли зробити влітку. Трохи грошей потратила на радіо... але сама не маю ні часу, ні бажання його слухати. Коханий Ром, прошу дуже – напиши якнайшвидше як здоров'я і чи потрібні тобі наступні речі...кожух...теплі черевики...Цілую міцно. Чекаю. Віра»⁶⁵.

Попри розпорядження поліського воєводи В. Костек-Бернадського щодо заборони висвітлення функціонування Берези Картузької, питання табору вже з перших днів існування привертало увагу журналістів. Так, 20 липня 1934 р. краківський часопис «Ілюстрований щоденний кур'єр» («Ilustrowany kurier codzienny») розпочав публікацію серії репортажів про щоденне життя новоствореного табору. Так, в одній з «тамних» поїздок до м. Береза Картузька представник газети зафіксував виконання земельних робіт близько 40-50-ма особами – переважно української національності: «Усі у своїй одежі, здебільше зовсім без сорочок з причини спеки.

Майже всі обличчя інтелігентські, один у студентській шапці...Обабіч шосе побіля місця праці лежать поліцаї...»⁶⁶.

Створення табору в Березі Картузькій викликало гостру критику частини суспільства, в тому числі й політикуму Польщі. Вже 17 липня 1934 р. парламентарій С. Баран звернувся до начальника суспільно-політичного відділу Тернопільського воєводського управління Жиборського з приводу незаконного скерування окремих українців до Берези Картузької. Так, лише 9 липня до табору з теренів Тернопілля було вивезено близько 50 осіб, абсолютну більшість з яких становили українці⁶⁷. У своїй відповіді державний чиновник повідомив, що до табору були скеровані тільки ті особи, діяльність яких відповідає згаданому вище розпорядженню президента Польщі І. Мосціцького від 17 червня 1934 р. Полягала вона у діяльності на користь ОУН⁶⁸.

6 листопада Українська парламентська репрезентація (фракція) в польському парламенті подала внесок щодо скасування декрету президента І. Мосціцького «Щодо осіб, які загрожують безпеці, спокою та громадському порядку» від 17 червня 1934 р., на підставі якого й був створений табір в Березі Картузькій. У документі зокрема зазначалося, що вищевказаний декрет суперечив діючому законодавству, довільно інтерпретувався представниками державної адміністрації, що дозволяло навіть низовим службовцям адміністрації та поліції «підтягати людей під поняття «загрожуючих безпеці». Більше того, у поданні вказувалося, що «арештовані та вивезені до концентраційного табору у Березі Картузькій знаходяться у гіршій ситуації від арештованих на підставі карного кодексу. Їх трактують також гірше і вони ведуть гірше життя у таборі, тому що тамошню працю назначає команда табору, під час

⁶² Діло. – 1934. – Ч. 252. – 21 вересня. – С. 6.

⁶³ Діло. – 1934. – Ч. 342. – 20 грудня. – С. 6.

⁶⁴ Макара В. Вказана праця. – С. 63–66.

⁶⁵ За тебе, Україно... / Українські патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в документах Державного архіву Брестської області... – С. 407.

⁶⁶ Передрук статті з «Ілюстрованого щоденного кур'єра» («Ilustrowany kurier codzienny») поданий в газеті «Діло», див.: Діло. – 1934. – Ч. 1915. – 22 липня. – С. 4.

⁶⁷ Діло. – 1934. – Ч. 185. – 16 липня. – С. 7.

⁶⁸ Діло. – 1934. – Ч. 190. – 21 липня. – С. 1.

коли звичайні арештовані та засуджені мають право вибору праці»⁶⁹. Парламентарі підкресливали, що найбільш чисельний контингент в'язнів формувався з-поміж українців⁷⁰.

9 листопада 1934 р. «Діло» на своїх шпальтах повідомляло також про звернення частини польських парламентарів щодо незадовільних умов утримання в'язнів у Березі Картузькій: «Інтерпеляція вказує на погане харчування інтернованих. Дають їм недопечений хліб... Гігієнічні умови були теж важкі. Не дозволяли вживати щіток до зубів, ані не давали мила. В арешті, до якого запроторювали за дрібні провини, ув'язнені спали на голій долівці. Інтернованих змушували до важкої фізичної праці в таборі й поза табором. Крім того мусіли виконувати найбільш прикрі роботи. Веліли їм чистити виходки і мити руками сплювачки. Дальше в інтерпеляції сказано, що інтернованих били поліцейні службовці»⁷¹.

Факти побиття ув'язнених підтверджує й В. Макар, який перебував у таборі упродовж липня 1934 – липня 1935 рр.: «Биття палицею належало до щоденного ритуалу. Можна сміло сказати, що кожного дня падала на наші плечі, скромно рахуючи, тисячка палиць, себто 4–5 на кожного в'язня. Найбільше вживав палиці Марковський. Він бив куди попало: по голові, по лиці, по очах, по руках, плечах, ногах»⁷². В інших фрагментах спогадів В. Макара згадував поліцейського-наглядача Босовського, колишнього тюремного охоронця варшавської в'язниці «Пав'як»: «...пів божевільний садист і кат в'язнів. ...Поведінка Босовського вже в перших днях нас переконала, що тут мається до діла з небезпечним маніяком. «Тут нема Бога, ані людзі!

Тільки арештанці і я! Ви тут є нічим. Я тут є всім. Я ваш король, ви мої раби». ...Але найлюбішою «забавою» Босовського було таки биття палицею. ...Кожного дня то один то другий в'язень голосився до лікаря з розбитою головою чи коліном»⁷³.

В грудні 1934 р. парламентар від Польської соціалістичної партії К. Чапинський на одному із засідань сейму зазначав, що Береза Картузька суперечить конституції, є актом партійної помсти, а відтак повинна бути ліквідована⁷⁴.

18 вересня 1934 р., за участі поліського воеводи В. Костека-Бернадського та інших представників адміністрації, відбулося перше урочисте звільнення в'язнів⁷⁵. Так, днем пізніше – 19 вересня з Берези Картузької були звільнені наступні українці: М. Гижа, І. Желем, Я. Шевчук, М. Топорович, В. Гаськевич, Г. Бас, О. Гандчевський, М. Косарчин, В. Керничий, О. Дразньовський, І. Король, П. Мигович, Б. Рибчук, В. Ляшкевич, Т. Баран. За інформацією газети «Діло» в цей час в таборі залишалось близько 125 українців⁷⁶.

17–18 жовтня 1934 р. з Берези Картузької звільнили 11 українців, а саме: І. Козака, А. Рачинського, А. Крайника, В. Дибайла, М. Опришка, П. (Д.?) Валька, М. Возняка, П. Сагайдачного, П. Фарину, О. Мерцала та М. Германовича⁷⁷. 2 листопада того ж року з Берези Картузької повернувся В. Крохмалюк, який походив зі Зборівщини⁷⁸. 29 листопада з Берези Картузької було звільнено 10 українців, зокрема Є. Драган (Борислав), О. Богачевський (Рава Рурська), А. Іванчук (Струсів), М. Сеницький (Радехів), І. Мриглод (Розвадів), В. Борис (Яворів), Т. Гринів (Теребовля) тощо⁷⁹.

⁶⁹ Діло. – 1934. – Ч. 303. – 11 листопада. – С. 2.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Діло. – 1934. – Ч. 301. – 9 листопада. – С. 4.

⁷² Макар В. Вказана праця. – С. 43.

⁷³ Там само. – С. 27–29.

⁷⁴ Діло. – 1934. – Ч. 343. – 21 грудня. – С. 1.

⁷⁵ Макар В. Вказана праця. – С. 105.

⁷⁶ Окрім того 19 вересня 1934 р. з Берези Картузької було звільнено 14 ендеків та 5 комуністів. Див.: Діло. – 1934. – Ч. 254. – 23 вересня. – С. 1.

⁷⁷ Водночас було звільнено 8 членів польського Національно-радикального табору та 6 комуністів. Див.: Діло. – 1934. – Ч. 283. – 22 жовтня. – С. 1.

⁷⁸ Діло. – 1934. – Ч. 307. – 15 листопада. – С. 7.

⁷⁹ Діло. – 1934. – Ч. 325. – 3 грудня. – С. 6.

11 грудня з Берези Картузької були звільнені наступні українці: М. Кравців (Стрий), Д. Савчак (Ямниця), Б. Михалевський (Коломия), Б. Дейчаковський (Ямниця), Л. Прокопович (Рогатин), Є. Цирик (Коломия), М. Савчак (Ямниця), В. Горбовий (Долина), Р. Халупінка (Товмач), О. Грицуляк (Станіславів)⁸⁰. 21 грудня Березу Картузьку залишили наступні політв'язні-українці: В. Повзанюк (Львів), В. Сушко (Жовква), І. Дмоховський (Жовква), Г. Демчина (Жовква), М. Ласка (Красне), Т. Оленчак (Устрики Долішні), Є. Онишук (Коломия), С. Цап (Городок Ягеллонський), М. Погода (Сокаль), М. Котис (Сокаль), П. Балій (Грубешів), С. Левчук (Грубешів), Є. Сень (Грубешів), М. Рушак (Збараж), Д. Перешлюга (Скалат), В. Мончук (Підгайці), М. Чопик (Яворів), С. Харамбура (Яворів), І. Крисько (Дрогобич), І. Повх (Перемишль), Н. Рибак (Миколаїв), І. Долинюк (Броди), В. Баран (Сокаль), В. Шмігель (Рогатин), Ю. Гарич (Ходорів), І. Ошитко (Рогатин). Водночас 5 українців з табору були переведені до різних в'язниць, зокрема Я. Старуха скерували у львівську тюрму «Бригідки»; В. Пастушенка, Т. Кордубу, Ю. Корчового – до Тернопільської в'язниці; П. Войтовича – до Чортківської тюрми⁸¹. Наприкінці грудня з табору повернулися молодий поет, колишній редактор газети «Вісті» Б. Кравців (Львів), який перебував там з 24 листопада⁸². За підрахунками польського історика В. Шлешинського українці перебували в таборі в середньому 5,5 місяців⁸³.

Загалом, упродовж вересня-грудня 1934 р. з Берези Картузької було звільнено 160 в'язнів⁸⁴. Згідно інформації поданої в газеті «Діло», ста-

ном на 12 грудня в Березі Картузькій перебувало 147 осіб, з них 72% становили українці, 18% комуністи та 10% єндеки⁸⁵. Наприкінці грудня того ж року в таборі залишалось близько 95–100 осіб⁸⁶. Згідно даних в'язня Берези Картузької В.-П. Павука наприкінці 1934 р. тут налічувалося 232 особи, з яких 75% становили українці⁸⁷. Іншу інформацію подає польський дослідник В. Шлешинський. За його підрахунками в 1934 р. серед 100% політичних в'язнів 70% становили комуністи, 20% українські націоналісти та 10% польські націоналісти⁸⁸. Польський історик І. Політ, зазначає, що до грудня 1934 р. до табору було скеровано 167 українців⁸⁹.

Отже, створений у 1934 р. на теренах Поліського воєводства концентраційний табір в Березі Картузькій став одним із символів авторитарного режиму Польщі 1930-х рр. Зазначений заклад був покликаний нейтралізувати та залякати як опозиційні до офіційної влади політичні сили, так і окремих осіб. Значну частину в'язнів досліджуваного карного закладу становили українці, які почали прибувати в Березу Картузьку вже в першій половині липня 1934 р. Це були члени ОУН, її симпатика, а також патріотично налаштовані особи. В'язні-українці становили в таборі окрему групу, члени якої характеризувались належним рівнем освіти та високою національною свідомістю. Очевидним видається той факт, що Береза Картузька не виконала тих завдань, які покладались на неї властями. Принаймні, більшість українських націоналістів після звільнення повертались до антипольської діяльності.

⁸⁰ Діло. – 1934. – Ч. 337. – 15 грудня. – С. 6.

⁸¹ Водночас з в'язниці звільнили 9 поляків та 11 комуністів. Див.: Діло. – 1934. – Ч. 346. – 24 грудня. – С. 1.

⁸² Діло. – 1934. – Ч. 344. – 22 грудня. – С. 6.

⁸³ Śleszyński W. Вказана праця. – S. 100.

⁸⁴ Макар В. Вказана праця. – С. 105.

⁸⁵ Діло. – 1934. – Ч. 337. – 15 грудня. – С. 6.

⁸⁶ Діло. – 1934. – Ч. 348. – 26 грудня. – С. 1; Макар В. Вказана праця. – С. 105.

⁸⁷ В.-П. Павук. Вказана праця. – С. 254.

⁸⁸ Śleszyński W. Вказана праця. – S. 96.

⁸⁹ Polit I. Вказана праця. – S. 118. Поіменний список в'язнів Берези Картузької з Львівського воєводства за період 7 липня 1934 по 10 червня 1936 рр. див.: AAN, zesp.1185. Urząd Wojewódzki we Lwowie, sygn. 48, s. 3–8.

References

- Bul'ba-Borovets', T. (1996). *Armiia bez derzhavy. Slava i trahediia ukrains'koho povstans'koho rukhu. Spohady*. Kyiv –Toronto – N'iu-Jork: Fundatsiia imeni O. Ol'zhycha [in Ukrainian].
- Cichoracki, P. (2009). *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Bernacki (1884–1957)*. Warszawa: Wydawnictwo IPN [in Polish].
- Hołówko, T. (2008) Metody i drogi sanacji stosunków we wschodniej Galicji i województwach wschodnich, *Nie jesteśmy Ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów* / Pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej [in Polish].
- Hrytsak, Ya. (2000). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrains'koi natsii XIX-XX st.* Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Il'in O., Mazur P., Hudyma A., Shandruk S. (2014). *Za tebe, Ukraino... Ukrains'ki patrioty v Berezi-Kartuz'komu kontstabori (1934–1936) v dokumentakh Derzhavnogo arkhivu Brests'koi oblasti*. Ternopil': Terno-Graf. [in Ukrainian].
- Kraliuk, P. (2010). Bereza Kartuz'ka: chorni uroky istorii, *Den'*, 182. Retrieved from <http://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bereza-kartuzka> [in Ukrainian].
- Litwiński, R. (2010). Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 12, 80–88. [in Polish].
- Makar, V. (1956). *Bereza Kartuz'ka (Spomyny z 1934–1935 rr.)*. Toronto: Liha vyzvolennia Ukrainy. [in Ukrainian].
- Mierzwa, J. (2012). *Starostowie Polski międzywojennej: portret zbiorowy*. Kraków: Historia Jagellonica [in Polish].
- Motyka, G. (2013). *Vid volyns'koi rizanyiny do operatsii «Visla»*. *Pol's'ko-ukrains'kyj konflikt 1943–1947 rr.* Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Pavuk, V.-P. (1990). Pol's'kyj kontsentratsijnyj tabir Bereza Kartuz'ka, *Stryjschyna. Istorko-memuar-nij zbirnyk*, (1), 252–255. [in Ukrainian].
- Polit, I. (2003). *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*. Toruń: Adam Marszałek [in Polish].
- Posivnych, M. (2010). *Voienno-politychna dial'nist' OUN v 1929–1939 rokakh*. L'viv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, Tsentroslidzhen' vyzvol'nogo rukhu [in Ukrainian].
- Pryluts'kyj V.I. (2003). Bereza Kartuz'ka. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1. Redkol.: V. A. Smolij (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Bereza_Kartuzka [in Ukrainian].
- Śleszyński, W. (2003). *Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939*. Białystok: Dom Wydawniczy Benkowski [in Polish].
- Snyder, T. (2012). *Peretvorennia natsij. Pol'scha, Ukraina, Lytva, Bilorus' 1569–1999*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Wysocki, R. (2007). Komuniści versus nacjonałiści. Konfrontacja i walka o wpływy pomiędzy Komunistyczną Partią Ukrainy Zachodniej a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach trzydziestych XX wieku. *Rocznik Chełmski*, 11, 177–198. [in Polish].
- Zamorski, K. (2011). *Dzienniki (1930–1938)* / Oprac. nauk. R. Litwiński, M. Sioma. Warszawa: LTW [in Polish].